

نگرشی بر زندگانی خدیجه کبری علیها السلام

حجت الاسلام والمسلمین سیدقاسم رزاقی موسوی*

اشاره

حضرت خدیجه علیها السلام، یار و همراه پیامبر در همه حال، بانوی ایمان که با پیشتازی در اسلام و حمایت همه‌جانبه از پیامبر صلی الله علیه و آله، بذل دارایی خود در راه اسلام و دستگیری مظلومان، نقش کم‌نظیری در گسترش اسلام و پیشبرد اهداف پیامبر صلی الله علیه و آله داشته و الگوی مناسبی در صداقت، استقامت و ثبات قدم در راه هدف، حمایت از مظلومان و مصداق عینی انفاق و بذل مال در راه حق می‌باشند. ویژگی‌های بارز شخصیتی، وی را شایسته القابی چون: طاهره، صدیقه، سیده نساء قریش، خیرالنساء و ام المؤمنین نموده است. موفقیت پیامبر در ابلاغ پیام الهی، تبیین اندیشه‌های اسلام و گسترش آن، مرهون عوامل چندی، از جمله صداقت، پشتکار و مجاهدت پیامبر و یاران او است. بی‌شک، حمایت‌های اطرافیان از جمله حضرت عبدالمطلب، ابوطالب، اصحاب و یاران خاص حضرت و حتی قبیله بنی‌هاشم در روند موفقیت پیامبر تأثیر داشته است. در این میان، نقش همدم و همراه همیشگی پیامبر، حضرت خدیجه علیها السلام مهم‌تر به نظر می‌رسد. این نوشتار، درصدد بررسی این نقش و تأثیرگذرای آن می‌باشد.

معرفی شخصیت

خدیجه بنت خویلد بن‌أسد بن‌عزری بن‌قصی القرشیه الاسدیة ام‌المؤمنین، اولین همسر پیامبر، نخستین کسی که به آن حضرت ایمان آورد^۱، مکنی به ام‌هند^۲، در مکه حدود سه یا چهار دهه قبل از آغاز بعثت پیامبر اسلام به دنیا آمد و در همان شهر در خانه شرف

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام.

۱. ابن اثیر، أسدالغابة فی معرفة الصحابة، ج ۶، ص ۷۸.

۲. ابن جوزی، المنتظم، ج ۳، ص ۱۸.

وكمال رشد يافت. پدرش فردی از بزرگان مورد احترام قومش و هم‌پیمان با بنی‌عبدالدار بن قصی بود.^۱ او بانویی شریف و دارای اعتبار به لحاظ دارایی ثروتمند در روزگار خودش بود.^۲ جابر بن عبدالله انصاری در روایتی از پیامبر، سرور زنان جهان را حضرت خدیجه عليها السلام در کنار دخترگرمی‌شان حضرت فاطمه و مریم و آسیه معرفی نمودند.^۳ همچنین پیامبر حضرت خدیجه را از جمله زنان کامل در جهان^۴ و نیز به عنوان بهترین زنان معرفی کردند.^۵ از این رو، با توجه به این ویژگی‌ها در منابع از ایشان با القابی مانند: طاهره، زکیه، مرضیه، صدیقه، سیده نساءقریش^۶، خیرالنساء^۷ و بانوی بلندمرتبه یادشده^۸ و با کنیه‌های ام الزهراء و ام المؤمنین از او نام برده می‌شود.^۹

خدیجه عليها السلام قبل از اسلام

منابع درباره شخصیت حضرت خدیجه در قبل از اسلام گزارش چندانی اشاره نکرده و تنها به مقام والا و صاحب شأن بودن و تجارت او اشاره دارند. آنچه از منابع درباره زندگی قبل از اسلام حضرت خدیجه عليها السلام به دست می‌آید، بهره‌مندی از مال دنیا، ثروت بالا - بدون پرداختن به چگونگی کسب این ثروت - و پرداختن به تجارت او است که با آن به صورت مضاربه و استخدام افراد به تجارت می‌پرداخت و از سود آن بر سرمایه‌اش افزوده می‌شد.^{۱۰} همچنین منابع به جایگاه اجتماعی بالای او و صاحب شرف و نسب بودنش اشاره دارند. چنان‌که ابن سید الناس در این باره آورده است: «او خانمی شریف و با درایتی بود که خداوند خیر و کرامت برای او در نظر گرفته بود. به

۱. ابن سعد، الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۱، شماره ۴۰۹۶.

۲. طبری، تاریخ الامم و الملوک، ج ۲، ص ۲۸۱.

۳. ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۲، ص ۱۲۹.

۴. همان، ج ۳، ص ۱۲۹.

۵. مقریزی، إمتاع الأسماع، ج ۱۵، ص ۶۰؛ شمس‌الدین ذهبی، تاریخ الإسلام، ج ۱، ص ۲۳۹؛ المنتظم، ج ۱، ص ۳۴۶.

۶. ابن کثیر در نقل جریان آغاز وحی، به این لقب حضرت خدیجه(س) اشاره دارد؛ البداية والنهاية، ج ۳، ص ۱۵؛ دلائل النبوه، مقدمه کتاب ص ۱۶.

۷. اسد الغابة، ج ۶، ص ۸۳.

۸. بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۱۸۹.

۹. الأنوارالساطعة من الغراء الطاهرة، ص ۷.

۱۰. البداية والنهاية، ج ۲، ص ۲۹۳؛ ابن سید الناس، عیون الاثر، ج ۱، ص ۶۳.

لحاظ نسب در طبقه متوسط از انساب عرب جای داشت؛ اما دارای شرافتی عظیم و ثروتی زیاد بود.^۱ بلاذری نیز درباره او آورده است: «واقدی در اسنادش گفته است که: خدیجه بنت خویلد، خانمی با اصل و نسب و تاجری ثروتمند بود.»^۲

ازدواج حضرت خدیجه علیها السلام

مسأله ازدواج حضرت خدیجه علیها السلام در میان اندیشمندان، اختلافاتی در پی داشت. اهل سنت بر آن اندکه ایشان قبل از ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله دوبار ازدواج داشته و از هر کدام فرزندی به دنیا آوردند و در مقابل، شیعیان معتقدند که ایشان قبلاً ازدواجی نداشته و اولین ازدواج ایشان با پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است. اگرچه این موضوع به لحاظ اعتقادی و کلامی پیامد خاصی ندارد، اما برای روشن شدن حقیقت بر اساس منابع و مستندات باید مورد بررسی قرار گیرد. بیشتر منابع تاریخی اهل سنت، ازدواج پیشین خدیجه علیها السلام را پذیرفته و نام شوهران و فرزندشان را ذکر کرده‌اند؛ به عنوان نمونه، می‌توان به موارد زیر اشاره داشت:

بلاذری در انساب الاشراف در معرفی صفوان بن محرز مکنی به ابوهاله می‌نویسد: «هند بن النباش بن زرارة بن وقدان، کان زوج خدیجة بنت خویلد قبل النبى صلی الله علیه و آله»^۳ همچنین در معرفی عمرو بن اسد آورده است: «فهو زوج خدیجة بنت خویلد رسول الله صلی الله علیه و سلم و کان ابن عمها.»^۴

ابن حبیب در المنمق در معرفی «نباش» او را مکنّا به ابوهاله زوج خدیجه قبل از پیامبر صلی الله علیه و آله معرفی می‌نماید.^۵ وی در المحبر که بعد از المنمق به نگارش درآورده، در بیان اسامی کسانی که سه بار ازدواج نموده‌اند، نام حضرت خدیجه علیها السلام را آورده است. در این باره به ازدواج آن حضرت با «اباهاله النباش الاسیدی» و «عتیق بن عابد بن عبدالله بن عمر بن مخزوم» قبل از پیامبر اشاره داشته است.^۶ اندیشمندان شیعی پس از

۱. عبون الاثر، ج ۱، ص ۶۳.

۲. الانساب الاشراف، ج ۱، ص ۹۸.

۳. همان، ج ۱۵، ص ۶۵.

۴. همان، ج ۹، ص ۴۶۵.

۵. ابن حبیب، المنمق، ص ۲۴۷.

۶. همان، المحبر، ص ۴۵۲.

بررسی دقیق‌تر ابعاد موضوع، در ازدواج‌های پیشین خدیجه علیها السلام تردید نمودند. از قراین و دلایل عدم ازدواج خدیجه علیها السلام می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- ابن شهر آشوب از قول سیدمرتضی رحمته الله در شافی و شیخ طوسی در التلخیص، به عذراء بودن خدیجه علیها السلام هنگام ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره نمود و البته ایشان «رقیه و زینب» را از فرزندان هاله، خواهر خدیجه می‌داند^۱ که به نظر می‌رسد خالی از اشتباه نیست. منابع تاریخی، نام فرزندان خدیجه از ازدواج‌های پیشین را رقیه و زینب ذکر نکرده‌اند؛ بلکه این دو نام فرزندان خدیجه از رسول الله صلی الله علیه و آله می‌باشند.^۲

- نشانه دیگر می‌توان به موقعیت و جایگاه خوب حضرت خدیجه علیها السلام و رد درخواست خواستگاران متعدد که از اشراف و بزرگان قریش نیز بودند، اشاره داشت. چگونه می‌توان پذیرفت در شرایطی که تعصبات قبیله‌ای در فضای فکری و فرهنگی حجاز حاکم بوده، خدیجه که خود از بزرگان نامور قریش بود، همسر اعرابی از تمیم و مخزوم شده باشد.^۳

درباره دو فرزند منسوب به خدیجه از پیامبر صلی الله علیه و آله، پژوهش بیشتر حاکی از آن است - که این دو، فرزندان هاله خواهر خدیجه علیها السلام بودند که ابتدا با مردی از قبیله مخزوم ازدواج نموده، فرزندی برای او به دنیا آورد و سپس در ازدواج دیگر با مرد تمیمی، فرزندی به نام هند به دنیا آورد. خدیجه پس از مرگ شوهر هاله، سرپرستی او و دو فرزندش را برعهده داشت تا این‌که خواهرش (هاله) نیز از دنیا رفت و او سرپرستی خواهرزاده خود را بر عهده گرفت و از آن‌جا که عرب «ربیه» (فرزندان همسر) را فرزند تلقی می‌نمود، آن‌ها را فرزندان خدیجه و پیامبر برمی‌شمردند.^۴

نکته تربیتی: مهم‌ترین پیام تربیتی از این رفتار بانوی بزرگوار اسلام، توجه به نیازمندان و ایتام، بویژه ایتام از بستگان که امروزه در زندگی‌ها با کم‌مهری مواجه‌اند. اگر پیامبر صلی الله علیه و آله خود توجه زیاد به یتیم داشت و تأکید امیر مؤمنان، علی رضی الله عنه بر این امر که در وصیت خود به امام حسن رضی الله عنه می‌فرماید: «الله الله فی الیتامی»، این توصیه‌ها در رفتار

۱. ابن شهر آشوب، المناقب، ج ۱، ص ۱۵۹.

۲. اسد الغابه، ج ۴، ص ۶۴۱.

۳. جعفر مرتضی عاملی، الصحیح من سیرة النبی الاعظم صلی الله علیه و آله، ج ۲، ص ۱۲۳.

۴. ر.ک: همان، ص ۱۲۵.

عملی حضرت خدیجه علیها السلام دیده می‌شود و بر ما است که با توجه بیشتر به اطرافیان، به این توصیه مهم پیامبر و سیره عملی معصومان علیهم السلام عمل کنیم.

ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله

همه منابع خدیجه علیها السلام را اولین همسر پیامبر معرفی نموده و بیشتر آن‌ها سن پیامبر هنگام ازدواج با خدیجه علیها السلام را ۲۵ سال ذکر نموده‌اند. ابن‌عبدالبر، خدیجه علیها السلام را اولین همسر رسول‌الله دانسته که پیامبر هنگام زندگی با او، همسر دیگری اختیار نکرده بود.^۱ وی همچنین سن پیامبر صلی الله علیه و آله هنگام ازدواج با خدیجه علیها السلام را ۲۵ سال در سال بیست و شش بعد از یوم الفیل دانسته است.^۲ وی به نقل از زهری سن پیامبر هنگام ازدواج را ۲۱ سال دانسته است.^۳ مسعودی نیز بر اولین همسر بودن خدیجه علیها السلام برای پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره دارد.^۴ بسوی و برخی دیگر از منابع نیز بر این امر تأکید دارد.^۵ ابن‌اثیر ضمن بر این مسأله تأکید دارد که این ازدواج قبل از بعثت روی داده است.^۶ وی دیدگاه‌های مختلف درباره سن پیامبر صلی الله علیه و آله را که ۲۱، ۲۲، ۲۵، ۲۸، ۳۰ و ۳۷ سال را شامل می‌شود، آورده است.^۷

درباره سن حضرت خدیجه نیز مورخان و منابع هم‌رأی نیستند و دیدگاه مختلفی از ۲۵ سال تا ۴۶ سال مطرح شده است. بیشتر منابع سن خدیجه علیها السلام هنگام ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله را ۴۰ سال دانسته‌اند.^۸ مسعودی نیز احتمال سنی غیر از این را از دیگران مطرح می‌داند.^۹ برخی از منابع سن خدیجه علیها السلام را ۲۵ سال^۱ و برخی دیگر سن او را

۱. الاستیعاب، ج ۱، ص ۲۵.

۲. همان، ص ۳۵.

۳. همان.

۴. مسعودی، مروج‌الذهب، ج ۲، ص ۲۸۲.

۵. الکامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۳۰۷.

۶. البدایة والنهایة، ج ۵، ص ۲۹۳.

۷. همان.

۸. الکامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۳۹؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۷۴؛ اسدالغابه، ج ۱، ص ۲۳؛ انساب الاشراف

ج ۱، ص ۹۸؛ همان، ج ۹، ص ۴۵۹؛ البدء و التاریخ، ج ۵، ص ۱۰؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۲۸۰؛ الکامل، ج ۲، ص ۳۹.

۹. مروج‌الذهب، ج ۲، ص ۲۸۷؛ «او فی سنة ست و عشرين کان تزویجه بخدیجة بنت خویلد، و هی یومئذ بنت

أربعین، و قیل فی سنها غیر هذا.»

۲۸، ۳۰، ۳۵، ۴۴، ۴۵ و ۴۶^۷ سال دانسته‌اند. بررسی‌ها برای دست یافتن به سن دقیق حضرت خدیجه علیها السلام هنگام ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله اندکی دشوار می‌باشد. با در نظر گرفتن این نکته که زندگی مشترک پیامبر صلی الله علیه و آله با حضرت خدیجه علیها السلام ۲۵ سال بوده است (۱۵ سال آن قبل از بعثت^۸ و ده سال آن بعد از بعثت) و از طرفی سن خدیجه علیها السلام هنگام وفات ۶۵ سال یا بنابر ترجیح بیهقی، ۵۰ سال بوده باشد، سن خدیجه علیها السلام هنگام ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله میان دوقول ۴۰ و ۲۵ سال می‌باشد. اگر ایشان هنگام رحلت ۵۰ ساله بوده باشد، خدیجه علیها السلام هنگام ازدواج باید ۲۵ ساله بوده باشد. نظری که برخی محققان آن را ترجیح دادند.^۹ از آن‌جاکه این قول در منابع وفور ندارد، شاید پذیرش آن اندکی دشوار باشد؛ اما توجه به این نکته که قاسم فرزند پیامبر صلی الله علیه و آله از خدیجه علیها السلام بعد از بعثت از دنیا رفته است،^{۱۰} بدان معنا است که قاسم باید حداقل در ۵۵ سالگی خدیجه یا بعد از آن، به دنیا آمده باشد که محتمل و پذیرفتنی نیست. این مطلب وقتی با دیدگاه علمای شیعه در منابع ضمیمه شود که خدیجه علیها السلام را هنگام ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله عذراء دانسته‌اند^{۱۱} و از آن‌جا که بعید به نظر می‌رسد بانوی محترمی

۱. دلائل النبوه بیهقی، ج ۲، ص ۷۱؛ ابوالفرج حلبی، السیره الحلبیه، ج ۱، ص ۱۴۰؛ البدایة والنهایة، ج ۲، ص ۲۹۴: «و کان عمرها إذ ذاک خمسا و ثلاثین - و قیل خمسا و عشرين سنة.»؛ انساب الاشراف، ج ۱، ص ۹۸.
۲. انساب الاشراف، ج ۱، ص ۹۸: «و تزوج رسول الله صلی الله علیه و سلم خدیجة و هو ابن خمس و عشرين سنة، و هی ابنة أربعین سنة.»
۳. السیره الحلبیه، ج ۱، ص ۱۴۰؛ تهذیب تاریخ دمشق، ج ۱، ص ۳۰۳؛ تاریخ الخمیس، ج ۱، ص ۲۶۴.
۴. البدایة والنهایة، ج ۲، ص ۲۹۵.
۵. مختصر تاریخ دمشق، ج ۱، ص ۳۰۳.
۶. تهذیب الاسماء، ج ۲، ص ۳۴۲؛ مختصر تاریخ دمشق، ج ۲، ص ۲۷۵.
۷. انساب الاشراف، ج ۱، ص ۹۸: «یقال إنه تزوجها و هی ابنة ست و أربعین سنة.»
۸. البدایة والنهایة، ج ۲، ص ۲۹۵؛ دلائل النبوه، ج ۲، ص ۷۲.
۹. دلائل النبوه، ج ۲، ص ۷۱.
۱۰. البدایة والنهایة، ج ۲، ص ۲۹۴.
۱۱. المناقب، ج ۱، ص ۱۵۹: «روی أحمد البلاذری و ابوالقاسم الکوفی فی کتابهما و المرتضی فی الشافی و أبوجعفر فی التلخیص أن النبی ص تزوج بها و كانت عذراء.»

چون خدیجه با آن مقام و مکنت در قریش، تا ۴۰ سالگی ازدواج نکرده باشد، سن خدیجه علیها السلام هنگام ازدواج نباید از ۲۵ یا ۲۸ سال بیشتر بوده باشد.^۱

مهم‌تر از سن حضرت خدیجه علیها السلام، بررسی جایگاه و نقش او در زندگی مشترک با پیامبر می‌باشد. گزارش‌های متعددی درباره جایگاه خاص او نزد پیامبر وارد شده است؛ تا آن‌جا که سال‌ها پس از رحلت، حضرت به یاد او بوده و بی‌نظیر بودنش را مطرح می‌نمود. وقتی به پیامبر گفته شد که خدیجه علیها السلام بیش از همسری با سن بالا برای شما نبود، در حالی که بسیار ناراحت شد، با رد این سخن اشاره داشت که خداوند هیچ‌گاه همسری بهتر از او جایگزین نکرد؛ تصدیق نمود هنگامی که هیچ‌کس مرا تصدیق نکرد، یاریم کرد در زمانی که هیچ‌کس مرا یاری نکرد، از مالش در اختیارم قرارداد زمانی که همه مالشان را از من دریغ کردند.^۲ شاید مناسبترین تعبیر درباره حضرت خدیجه، همان باشد که در برخی منابع آمده است که او بهترین و صادق‌ترین وزیر، مشاور و مایه آرامش پیامبر صلی الله علیه و آله بود.^۳

نکته تربیتی: مهم‌تر از سن و سال در ازدواج یا پیشینه ازدواج، هدف و نیت در این امر مقدس است. آنچه منابع از اهداف پیامبر و حضرت خدیجه در این پیوند برشمردند، نیت الهی و مقدسی است که بویژه حضرت خدیجه علیها السلام را به سوی پیامبر کشانده است. ابن‌کثیر از ابن‌اسحاق نقل می‌کند زمانی که خدیجه با درستکاری، درست‌گفتاری، امانت‌داری و کرامت اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله آشنا شد، او را امین بر مالش قرارداد و پس از برگشت از سفر تجاری شام و بیان ویژگی‌های پیامبر صلی الله علیه و آله از سوی میسره، خدیجه علیها السلام پیشنهاد ازدواج را مطرح ساخت.^۴ ابن‌سیدالناس نیز تصریح می‌کند که خدیجه به دلیل قرابت، صداقت، امانت و حسن‌خلق و درستکاری پیشنهاد ازدواج را مطرح می‌سازد.^۵ همین عوامل را ابن‌اثیر در اسدالغابه نیز بیان می‌کند.^۶ در

۱. برای مطالعه بیشتر، ر.ک: الصحيح من سیره النبی الاعظم صلی الله علیه و آله، ج ۲، ص ۱۱۴.

۲. الاستیعاب، ج ۴ ص ۱۸۲۴.

۳. البدایة والنهایة، ج ۲، ص ۶۱؛ ابن‌اثیر جزری، أسدالغابه، ج ۱، ص ۲۶.

۴. البدایة والنهایة، ج ۲، ص ۲۹۳.

۵. ابن‌سیدالناس، عیون الاثر، ج ۱، ص ۶۳.

۶. اسدالغابه فی معرفة الصحابه، ج ۱، ص ۲۳.

مقابل، حضرت خدیجه علیها السلام نیز پس از ازدواج تلاش نمود و بهترین همسر برای پیامبر بوده، صادقانه و عاشقانه برای آن حضرت همسری نمود و آرامشی را که در زندگی هر یک از زوجین به دنبال آن هستند، برای پیامبر فراهم نمود و در این راه، هدفی جز کسب رضایت خداوند نداشت. از این رو، پیامبر در زمان حیات خدیجه علیها السلام ازدواج دیگری نداشتند و همسری اختیار نکرده^۱ و توصیفاتی در حق خدیجه علیها السلام بیان داشته- اند که نشان از جایگاه خاص خدیجه علیها السلام نزد پیامبر داشت.

فرزندان خدیجه

زندگی مشترک پیامبر صلی الله علیه و آله با خدیجه کبری علیها السلام، ۷ یا ۸ فرزند و بنابر نقل برخی دیگر از منابع، ۶ فرزند به همراه داشت. ابن‌کثیر به نقل از ابن‌اسحاق و ابن‌هشام، نام هفت فرزند پیامبر از خدیجه را نام برده و بیان می‌دارد که همه فرزندان پیامبر صلی الله علیه و آله به جز ابراهیم از خدیجه می‌باشند.^۲ وی به نقل از یونس بن بکیر، نام ۶ فرزند پیامبر از خدیجه را متذکر می‌شود.^۳ در مقابل، ابن‌اثیر به نقل از زبیر بن بکار، وجه تسمیه یا ملقب شدن به طیب و طاهر را به دلیل ولادت بعد از نبوت پیامبر می‌داند.^۴ سایر منابع نیز به جز ابراهیم فرزندان پیامبر را از خدیجه می‌دانند.^۵ ابن‌اثیر جزری به نقل از زبیر، نام هشت فرزند را برای پیامبر از خدیجه ذکر می‌کند.^۶ به نظر می‌رسد علت اختلاف در تعداد فرزندان پیامبر از خدیجه، اشتباه بین اسم و لقب فرزندان باشد. بنابراین، تعداد فرزندان پیامبر از خدیجه دو پسر به نام‌های قاسم و عبدالله (طیب و طاهر از القاب عبدالله می‌باشند؛ نه فرزندان دیگر) و چهار دختر به نام‌های زینب، رقیه، ام‌کلثوم و فاطمه علیها السلام می‌باشند.^۷

۱. ابن‌العمیرانی، الانباء فی تاریخ الخلفاء، ص ۴۶.

۲. الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۷۴؛ البدایة و النهایة، ج ۲، ص ۲۹۴.

۳. همان.

۴. الکامل، ج ۲، ص ۳۰۷.

۵. همان؛ البدایة و النهایة، ج ۵، ص ۳۰۶.

۶. اسدالغابه فی معرفة الصحابه، ج ۶، ص ۸۱.

۷. زرکلی، الاعلام، ج ۲، ص ۳۰۲. «فولدت له القاسم (وکان یکنى به) و عبدالله (و هو الطاهر و الطیب) و زینب و رقیة و أم کلثوم و فاطمة.»

فضایل حضرت خدیجه

۱. بانوی فضیلت و ایمان

خدیجه علیها السلام به راستی بانویی خردمند و شریف بود. یکی از نویسندگان عرب درباره ایشان می‌نویسد: «خدیجه، این بانوی آگاه و پاک‌سرشت و این انسان شیفته معنویت که حق‌گرایی، فضیلت‌طلبی، نواندیشی و عشق به کمال و رشد و پیشرفت، از ویژگی‌هایش بود، از همان روزگار جوانی نیز یکی از دختران نامدار و بافضیلت حجاز و عرب به شمار می‌رفت.»^۱ مهم‌تر از مکتب مادی، ثروت بی‌پایان معنوی بود. او با رد درخواست بزرگان و اشراف قریش که به خواستگاری او آمده بودند و انتخاب پیامبر به عنوان همسر خود، نعمت برخورداری از ثروت مادی را با تضمین سعادت‌مندی آخرت و بهره‌مندی از نعمت‌های ابدی بهشت، کامل نمود و خردمندی‌اش را به رخ همگان کشید. او برای دستیابی به این نعمت اولین مسلمان و تصدیق‌کننده پیامبر شد و آن حضرت به همراه او، اولین نماز را برپا داشت.

۲. پیشتازی در اسلام و نماز

پشتتازی خدیجه در اسلام، از امور مسلمی است که با بررسی منابع می‌توان تأیید نمود. منابع در این زمینه هم‌داستان بوده و خدیجه علیها السلام را اولین کسی می‌دانند که اسلام آورد.^۲ برخی از منابع در این زمینه ادعای اجماع نموده‌اند.^۳ ابن‌عبدالبر، امیرمؤمنان علی علیه السلام را اولین ایمان‌آورنده به پیامبر، بعد از خدیجه می‌داند.^۴ منابع همچنین در تعیین مصادیق السابقون در اسلام، حضرت خدیجه و علی علیه السلام را به عنوان اولین ایمان‌آوردگان برشمردند.^۵ همچنین منابع به پیشگامی خدیجه علیها السلام به همراه علی علیه السلام در برپایی نماز به همراه پیامبر اشاره داشته و آنان را به عنوان اولین نمازگزاران عالم اسلام معرفی نموده‌اند.^۶

۱. سبط بن جوزی، تذکرة الخواص، ج ۲، ص ۳۰۰.

۲. تاریخ ابن‌خلدون، ج ۲، ص ۴۱۰؛ البداية والنهاية، ج ۳، ص ۲۳؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۱۷.

۳. اسد الغابه، ج ۶، ص ۷۸.

۴. الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۱۷.

۵. امتاع الاسماء، ج ۹، ص ۸۸.

۶. أسد الغابه، ج ۶، ص ۷۸؛ الاستیعاب، ج ۳، ص ۱۰۸۹.

نقش خدیجه علیها السلام در پیشبرد اسلام

حضرت خدیجه، پذیرش اسلام و ایمان به نبوت پیامبر را با عمل خود آمیخت و مصداقی کامل برای این حدیث شریف شد که: ایمان، اعتقاد قلبی، اقرار به زبان و عمل به ارکان است.^۱ از این رو، حضرت خدیجه در مقام عمل، با عمل به دستورات قرآن و بذل مال خویش در راه نشر اسلام و کمک به مسلمانان، از همه دارایی خود در راه نو هدف مقدس پیامبر گذشت و نقش چشمگیری در پیشبرد اسلام داشت. سلیمان کتانی معتقد است خدیجه ثروتش را به محمد بخشید؛ ولی این احساس را نداشت که می-بخشد؛ بلکه این احساس را داشت که از او هدایت را که بر همه گنج‌های عالم برتری دارد، کسب می‌نماید. او احساس می‌کرد محبت و دوستی را به محمد اهدا می‌کند؛ ولی در عوض، همه ابعاد سعادت را از او کسب می‌کند. کمک‌های مالی حضرت خدیجه موجب غنای نسبی پیامبر گردید؛ به گونه‌ای که پیامبر را بی‌نیاز ساخت؛ چنان که خداوند در مقام بیان نعمت‌های خود به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خداوند تو را فقیر یافت و بی‌نیاز نمود.»^۲ رسول خدا نیز می‌فرمود که هیچ مالی به من سود نبخشید، آن گونه که ثروت خدیجه به من سود بخشید.^۳ پیامبر از اموال خدیجه در کمک به آزادی بدهکاران از قید بدهکاری استفاده می‌نمود و به تهیدستان، بینوایان و یتیمان رسیدگی می‌کرد. در ماجرای محاصره شعب ابی‌طالب اموال حضرت خدیجه علیها السلام در حمایت از بنی‌هاشم مصرف گردید تا آنجا که در روایت آمده است: «ابوطالب و خدیجه همه اموال خود را برای حفظ اسلام و محاصره‌شدگان انفاق نمودند.»^۴ در این مدت، حکیم بن حزام برادرزاده خدیجه، شترها را می‌آورد و با آنها گندم و خرما حمل می‌کرد و با زحمت و خطر زیاد، آنها را به بنی‌هاشم می‌رسانید.^۵ ویژگی برجسته بانوی حجاز، بخشندگی و بزرگ‌منشی است. او تمامی ثروت خود را به حضرت محمد صلی الله علیه و آله بخشید تا در راه نجات محرومان، سیرکردن گرسنگان، پناه دادن به

۱. کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۲۷.

۲. ضحی، آیه ۸.

۳. بحار الأنوار، ج ۱۹، ص ۶۳.

۴. همان، ص ۱۶.

۵. ابن هشام، سیرة النبویة؛ ترجمه رسولى محلاتی، ج ۱، ص ۲۲۱.

یتیمان و پیشرفت عدالت و آزادی هزینه کند و این بخشش، به گونه‌ای بزرگ و خالصانه بود که خدا آن را گرامی داشت و فرشته وحی فرود آمد و کار بزرگ او را در ردیف نعمت‌ها و مواهب بزرگ خدا به بنده برگزیده‌اش محمد صلی الله علیه و آله برشمرد.^۱ پیامبر نیز همواره از بخشندگی و ایثار این بانوی بزرگ یاد می‌کرد.^۲

نکته تربیتی: پیشگامی و صلابت در مسیر حق و انفاق، رمز موفقیت و دست‌یابی به قلّه‌های معرفت و حقیقت است. اگر بانوی بزرگ اسلام به چهره‌ای ماندگار و تأثیرگذار در جهان اسلام تبدیل شده و القابی در شأن آن حضرت برای ایشان مطرح است، به دلیل همین صلابت و پیشگامی در مسیر حق است؛ امری که در آیات قرآن و روایات هم تأکید شده و رستگاری مسلمانان را به درستکاری، ایمان و جهاد از طریق مال و جان در راه خدا می‌داند:

- «کسانی که ایمان آورده و کسانی که هجرت کرده و در راه خدا جهاد نموده‌اند، آن‌ها امید به رحمت پروردگار دارند و خداوند آمرزنده و مهربان است.»^۳

- «آن‌ها که ایمان آوردند و هجرت کردند و با اموال و جان‌هایشان در راه خدا جهاد نمودند، مقامشان نزد خدا برتر است و آنان پیروز و رستگارند.»^۴

- «کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند، سپس به دنبال انفاقی که کرده‌اند، منت نمی‌گذارند و آزاری نمی‌رسانند، پاداش آن‌ها نزد پروردگارشان است؛ نه ترسی دارند و نه غمگین می‌شوند.»^۵

نمونه‌های بی‌شماری از آیات و روایات که معیار رستگاری را ثبات قدم و استقامت و انفاق جان و مال در راه خدا معرفی نموده است، وجود دارد؛ امری که در زندگی حضرت خدیجه علیها السلام وجود داشته و سربلندی برای او به همراه داشته است.

۱. بحار الأنوار، ج ۳۵، ص ۴۲۵؛ مناقب آل ابیطالب، ج ۳، ص ۳۲۰.

۲. الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۱۷.

۳. بقره، آیه ۲۱۸.

۴. توبه، آیه ۳۰.

۵. بقره، آیه ۲۶۲.

وفات خدیجه

منابع موجود، سال وفات خدیجه علیها السلام را دهم بعثت، سه سال قبل از هجرت و خروج پیامبر از مکه دانسته‌اند.^۱ بیشتر منابع، سن خدیجه علیها السلام هنگام وفات را ۶۵ دانسته‌اند.^۲ ابن عبدالبر سن حضرت را به صورت دقیق‌تر ۶۴ سال و شش‌ماه ذکر می‌کند.^۳ برخی دیگر از منابع، سال رحلت خدیجه علیها السلام را همان سال درگذشت ابوطالب و اندکی بعد از آن دانسته‌اند.^۴ ابن رحلت خدیجه علیها السلام را ۳۵ روز بعد از وفات ابوطالب دانسته^۵ وی و برخی دیگر از مورخان زمان دقیق‌تر رحلت بانوی حجاز را ماه رمضان سال دهم بعثت می‌دانند.^۶ پیامبر صلی الله علیه و آله ابتدا با ردای خودش سپس با ردای بهشتی، خدیجه علیها السلام را کفن نمود و در آرامگاه معلی در دامنه کوه «حجون» که بر فراز شهر مکه است، به خاک سپرد.^۷

سخن پایانی

بررسی زندگی حضرت خدیجه و شناخت بهتر نسبت به زندگی او، به عنوان بانوی بزرگ اسلام، ام‌المؤمنین و یاور پیامبر در سال‌های سخت آغازین ظهور اسلام، به‌ویژه آگاهی از نقش آن حضرت در پیشبرد اسلام، برای هر مسلمان امری مطلوب و لازم به شمار می‌آید. بررسی کامل زندگی‌نامه حضرت خدیجه علیها السلام، مجال مفصل و نوشتاری کامل‌تر می‌طلبد. این نوشتار با هدف بررسی بخشی از زندگی بانوی بزرگ اسلام به نگارش درآمده و پس از معرفی اجمالی شخصیت این بانو، با بررسی برخی القاب و ویژگی‌های آن حضرت، به چند مسأله پرداخته شد.

-
۱. مروج‌الذهب، ج ۲، ص ۲۸۲؛ عیون الاثر، ج ۱، ص ۱۵۱؛ الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۱۷؛ طبری، تاریخ الامم و الملوک، ج ۱۱، ص ۴۹۳؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۴.
 ۲. تاریخ الامم و الملوک، ج ۱۱، ص ۴۹۳؛ «و توفیت قبل الهجرة بثلاث سنين، و هی یومئذ ابنه خمس و ستین سنه».
 ۳. الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۱۸.
 ۴. تاریخ الامم و الملوک، ج ۱۱، ص ۴۹۳؛ عیون الاثر، ج ۱، ص ۱۵۱.
 ۵. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۹۶.
 ۶. همان، ج ۸، ص ۱۴.
 ۷. الأنوار الساطعه من الغراء الطاهره، ص ۷۳۵.

نکته اول، ازدواج‌های پیشین او که با بررسی منابع تاریخی و برخی قراین، احتمال عدم ازدواج او محتمل دانسته شد.

نکته دوم، سن ایشان هنگام ازدواج با پیامبر، بین ۲۵ تا ۴۶ در منابع مطرح شد که به نظر می‌رسد، اگرچه قول ۴۰ سال از شهرت بیشتری در منابع برخوردار است، اما احتمال سنین پایین‌تر با بررسی قراین، محتمل و منطقی‌تر به نظر می‌رسد.

سپس با بررسی برخی فضایل خدیجه، به جایگاه ایشان نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و نیز نقش او در پیشبرد اسلام اشاره شد. در پایان نیز رحلت ایشان بر اساس منابع مورد بررسی قرار گرفت.

منابع:

ابن اثیر عزالدین أبو الحسن علی بن محمد الجزری (م ۶۳۰)؛ أسد الغابة فی معرفة الصحابة؛ بیروت: دارالفکر؛ ۱۹۸۹/۱۴۰۹

ابن الجوزی، أبو الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد (م ۵۹۷)؛ المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوک؛ تحقیق محمد عبد القادر عطا و مصطفی عبد القادر عطا؛ بیروت: دارالکتب العلمیة؛ چاپ اول ۱۹۹۲/۱۴۱۲

ابن العمرانی، محمد بن علی بن محمد (م ۵۸۰)؛ الإنباء فی تاریخ الخلفاء؛ تحقیق قاسم السامرائی؛ القاهرة: دارالآفاق العربیة؛ اول ۲۰۰۱/۱۴۲۱

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (م ۸۵۲)؛ الإصابة فی تمییز الصحابة؛ تحقیق عادل احمد عبدالموجود و علی محمد معوض؛ بیروت: دارالکتب العلمیة؛ اول ۱۹۹۵/۱۴۱۵

ابن سعد، محمد بن سعد بن منیع الهاشمی البصری (م ۲۳۰)؛ الطبقات الکبری؛ تحقیق محمد عبد القادر عطا؛ بیروت: دارالکتب العلمیة، اول ۱۹۹۰/۱۴۱۰

ابن سید الناس، ابو الفتح محمد (م ۷۳۴)؛ عیون الأثر فی فنون المغازی و الشمائل و السیر؛ تعلیق ابراهیم محمد رمضان، بیروت: دارالقلم، اول ۱۹۹۳/۱۴۱۴

ابن عبدالبر، ابو عمر یوسف بن عبدالله (م ۴۶۳)؛ الاستیعاب فی معرفة الأصحاب؛ تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت: دار الجیل؛ اول ۱۹۹۲/۱۴۱۲

ابن کثیر، ابو الفداء اسماعیل بن عمر الدمشقی (م ۷۷۴)، البدایة و النهایة؛ بیروت: دار الفکر؛ ۱۹۸۶/۱۴۰۷

بسوی، أبو یوسف یعقوب بن سفیان (م ۲۷۷)؛ المعرفة و التاریخ؛ تحقیق اکرم ضیاء العمری؛ بیروت: مؤسسه الرسالة؛ دوم ۱۹۸۱/۱۴۰۱

- بغدادى، ابوجعفر محمدبن حبيب بن اميه الهاشمى البغدادى (م٢٤٥)؛ المنمق فى اخبار
قريش؛ تحقيق خورشيد احمد فاروق؛ بيروت: عالم الكتب؛ اول ١٩٨٥/١٤٠٥
- بغدادى، ابوجعفر محمدبن حبيب بن اميه الهاشمى البغدادى (م٢٤٥)؛ المحبر؛ تحقيق ايليزه
ليختن شيتر؛ بيروت: دارالآفاق الجديد؛ بى تا
- بلاذرى، أحمد بن يحيى بن جابر (م٢٧٩)؛ جمل من انساب الأشراف؛ تحقيق سهيل زكار و
رياض زركلى، بيروت: دار الفكر، اول ١٩٩٦/١٤١٧
- زركلى، خيرالدين (م١٣٩٦)؛ الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب -
والمستعربين والمستشرقين؛ بيروت: دارالعلم للملايين؛ دوم ١٩٨٩
- طبرى، ابوجعفر محمدبن جرير (م٣١٠)؛ تاريخ الأمم و الملوك؛ تحقيق محمدأبوالفضل
ابراهيم؛ بيروت: دار التراث؛ دوم، ١٩٦٧/١٣٨٧.
- كرمى فريدى، على؛ جلوه هايى از فروغ آسمان حجاز حضرت خديجه؛ قم: دليل ما؛ اول
١٣٨٣
- مقريزى، تقى الدين أحمد بن على (م٨٤٥)؛ إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال و الأموال و
الحفدة و المتاع؛ تحقيق محمد عبد الحميد النميسى، بيروت: دارالكتب العلميه؛ اول
١٩٩٩/١٤٢٠.